

“Farhod va Shirin” dostonida komil inson g`oyasi

Buxoro viloyati G`ijduvon tumani

*50-umumta`lim maktabi birinchi toifali ona tili va
adabiyot fani o`qituvchisi Karimova Dilnoza hamda
17-umumta`lim maktabi birinchi toifali ona tili va
adabiyot fani o`qituvchisi Fuzaylova Nozigul*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Xamsa” si, undan o`rin olgan “Farhod va Shirin” dostoni tahlili va komil inson haqidagi fikrlar bayon qilingan. Dostondagi Farhod, Shirin, Mehinbonu, Xusrav va boshqa personajlarning xarakterlari, dostonda tutgan o`rni va timsol vazifasi yoritilgan. Navoiyning “Xamsa”siga hozirgi adabiyotshunoslarimizning qarashlari qanday ekanligi yozilgan.

**Kalit so`zlar:** “Xamsa”, “Xusrav va Shirin”, “Farhod va Shirin”, obraz, timsol, komil inson, zohiriy, botiniy, ma`naviy va ma`rifiy tarbiya, “Xamsa”navislik an`anasi, epizod

Farhod va Shirin — turkiy xalqlar adabiyotlarida an`anaviy mazmunga ega bo`lgan va bir necha ijodkorlar tomonidan qalamga olingan ishqiy qissa va dostonlardan birining nomi. Shirin va Farhod fors-tojik adabiyotida X-XI asrlardan boshlab Abulqosim Firdavsiyning „Shohnoma“, Nizomiy Ganjaviyning „Xusrav va Shirin“, Xusrav Dehlaviyning „Shirin va Xusrav“, o`zbek shoiri Qutbning „Xusrav va Shirin“ dostonlarida eng fidoyi oshiq va ma`shuqalar sifatida tasvirlangan. Alisher Navoiy Sharqda bu an`anaviy ishqiy qissani qayta ishlab, uni yangidan shakllantirgan, Farhod va Shirinni dostonning bosh qahramonlari sifatida tasvirlagan va unga „Farhod va Shirin“ deb nom qo`ygan. Navoiy yigitlik davrida „Topmadim“ radifi bilan yozgan g`azallarining birida yoshligida o`zi qayta-qayta o`qib, diliga jo qilgan dostonlar to`g`risida so`z yuritadi, unda shunday bir bayt bor, “Ko`p o`kudum Vomiqu Farhodu Majnun qissasin, O`z ishimdin bul ajabroq dostone topmadim”. Demak, Navoiy yoshligidan boshlab mashhur oshiq va ma`shuqalar, shu jumladan, Farhod, Shirin haqidagi qissalarni ko`p va qayta-qayta o`qigan. Shu bilan birga, bu dostonlar vaqt o`tishi bilan uning shaxsiyati, shaxsiy his tuyg`ulari ila birlashib ketgan va ko`nglida Farhod va Shirin haqida butunlay yangi bir doston g`oyasi shakllana boshlagan. Bu ijodiy reja esa 1483-1484-yillarda amalga oshirilgan. Navoiyning „Farhod va Shirin“ dostoni u yaratgan „Xamsa“ ning ikkinchi dostoni bo`lib, unda Farhod oddiy tosh yo`nar oshiq emas, balki xoqonning o`g`li, aniqrog`i, Xo`tan mamlakati podshosining qarilikda ko`rgan yakkayu yagona farzandi bo`lib, yoshligidan fanning barcha sohalariga qiziqqan, harbiy bilimlarni, ayniqsa, toshyo`narlik, kasbini egallashga uringan. U Shirinni otasi xazinasidagi sehrli oynada ko`rib, darhol sevib qoladi. Unga erishish uchun turli mashaqqatlarni boshidan kechiradi. U Arman elida Shirin uchun qazilayotgan ariqni bitkazish ishlarida o`zining nimalarga qodir ekanini ko`rsatadi. Ammo bosqinchi Eron hukmdori Xusrav bilan kurashda xiyla bilan qo`lga olinib, qahramonlarcha xalok bo`ladi. Uning sevgilisi Shirin esa uning jasadi ustida jon beradi.

XV asrdan keyin turkiy xalqlar adabiyotida Farhod va Shirin nomlari bilan bogʻlangan dostonchilikka Navoiyning shu nomdagi asari oʻzining katta taʼsirini koʻrsatdi. Uygur shoiri Xirqatiyning (XVII asr) "Muhabbatnoma va mehnatkom" hamda Abduraim Nizoriyning „Farhod va Shirin“ dostoni Farhod haqidagi xalq afsona va rivoyatlari bilan bir qatorda Navoiy dostonidan ruhlanib yaratilgan. XIX asrda yashab ijod qilgan oʻzbek shoiri Mahzunning „Farhod va Shirin“ dostonida ham Farhod bilan bogʻliq. Navoiy asarlaridagi asosiy syujet chizigʻi saqlangan. Bu dostonida Mahzun Navoiy gʻazallaridan ham foydalangan. Mashhur oʻzbek xalq baxshisi Fozil Yoʻldosh oʻgʻli repertuarida „Farhod va Shirin“ dostoni ham boʻlib, mazmuniga koʻra u koʻp jihatdan Navoiy dostoniga yaqin. 1922-yilda „Farhod va Shirin“ nomi bilan oʻzbek shoiri va dramaturgi Xurshid tomonidan musiqali drama, 1941-yilda mashhur ozarbayjon shoiri Samad Vurgʻun tomonidan drama asari yaratildi. Bu asarlarning yuzaga kelishida Navoiy dostoni birinchi manba boʻlishi bilan birga ularda ulugʻ shoir kuylagan insonparvarlik, mehnatsevarlik, zulmni qoralash gʻoyalari, xalqchilik yanada yorqin oʻz aksini topdi. Navoiy obrazlarni tayyor holda bermaydi. Farhod va Shirin obrazlari voqeaning oʻzi bilan birga kurash va toʻqnashuvlarda, izlanish va sinovlarda oʻsib, kamol topib boradi. Bu birinchi navbatda, dostonning bosh qahramoni Farhod obraziga taalluqlidir. Har bir obraz oʻz individual jihatlari bilan dunyoqarashi, maqsadi, kishilarga munosabati, xulq-atvori va tashqi qiyofasi bilan toʻla namoyon boʻladi. Navoiy yaratgan obrazlar ichki ruhiy kechinmalari bilan ham kitobxonning koʻz oʻngida mukammal gavdalanadi. Bunga, xususan, koʻzguda Shirinni koʻrgan Farhodning holati, Shirinning Farhodga yozgan dard-alamli maktubi va boshqalar yorqin misol boʻla oladi. Kichik bir epizod keltiraylik. Mehinbonu mehnat moʻjizalari koʻrsatgan Farhodning boshidan duru laʼl sochdiradi. Biroq Shirin koʻrinmagani uchun bular Farhodga tatimaydi, aksincha, duru laʼl uning boshiga yogʻdirilgan toshdek tuyuladi. Farhod shahzoda boʻlsa-da, mashhur usta Qorandan toshyoʻnarlik, Moniydan naqqoshlik sanʼatlarini mukammal oʻrganib, ustozlarini hayratda qoldiradi. Xoqon oʻgʻliga xazinasini koʻrsatgani, “Oinai Iskandariy” sirlarini bilish uchun Yunon tomon safari, undagi ajoyib-gʻaroyib sarguzashtlari nihoyatda jozibali va goʻzal tasvirlangan. Farhod Arman dashtida kanal qazayotganlar oldiga keladi. Ularga rahmi kelib, “Hunarni asrabon netgumdur oxir, Olib tuproqqamu ketgumdur oxir”, — deb hunarini, moʻzjakor teshasini ishga solib kanal qazadi. Keyingi voqealar Farhodning Arman oʻlkasidagi faoliyati, kanal “Ayn ul-hayot”, hovuz “Bahr un najot” va qasr qurish, Xusravga qarshi kurash, oxirida esa vafoti bilan bogʻliqdir. Bunda Farhod quruvchi, naqqosh, toshyoʻnar va pahlavongina emas, balki Shirinning haqiqiy oshigʻi, uning uchun oʻzini ham qurbon qilishga tayyor inson sifatida gavdalanadi. Shuning uchun Alisher Navoiy dostonini yozayotganida ham ana shu masalaga asosiy diqqatni qaratib yozadi:

Meni mahzungʻakim, ishq etti bedod,
Solib gʻam togʻida andoqki Farhod.
Munosibdur agar tortib navoni,
Desam Farhodi mahzun dostoni.
Ozib jon mushafidin ikki oyat,

Debon Farhodu Shirindin hikoyat.

Dostonda ana shu ikki timsol o‘zining jozibadorligi bilan, samimiyligi, haqiqiyligi, buyuk insonga xos fazilatlari bilan kishini maftun etadi. Navoiygacha yaratilgan dostonlarning birortasida ham Farhod bilan Shirin o‘rtasidagi muhabbat sarguzashti Navoiyda bo‘lganidek kengligi, murakkab sarguzasht tarzida tasvirlangan emas. Shoir tomonidan “porloq yulduz”, “toblanuvchi gavhar”, “alangali chaqmoq” va nihoyat, “insoniylik tojining bezagi” deb ta’rif etilgan ishq dostonida Farhod bilan Shirinni el-yurt manfaatlari yo‘lidagi kurashlarga ilhomlantiradi. “Ikki jonibdin xulqi karim”, “adab va tavozu muqobalasida izzat va ta’zim” bu qahramonlarning o‘limigacha qat’iy amal qilgan shiorlari bo‘lib qoladi. “Farhod va Shirin”da an’anaviy qissalarda uchramaydigan, jafokash Farhodning “iffat saroyi” ning shohi Shiringa muhabbati va bu yo‘lidagi uning mardonavor kurashini keng ko‘lamda tasvirlash maqsadida qissa to‘qimasiga Alisher Navoiy tomonidan olib kirilgan yangi mavzular katta silsilani tashkil etadi. Navoiy Farhodning mehnat va ijodkorlikda erishilgan muvaffaqiyatlarning asosiy boisi uning ilmi, aqli va irodasi deb hisoblaydi. Farhod aql va tafakkur kuchiga baho berar ekan:

Dedi: har ishki qilmish odamizod,

Tafakkur birla bilmish odamizod.

Ulum ichra manga to bo‘ldi madxal,

Topilmas mushkule men qilmagan hal.

Adabiyotda yaratilgan qahramonlar orasida Farhod obrazi Navoiyni butun ijodi davomida to‘lqinlantirib keldi. “Farhod va Shirin” yaratilgan davrga qadar ham Navoiy o‘zining o‘nlab g‘azallarida Farhod nomini alohida mehr-muhabbat bilan tilga oladi. Adibning “Mufradot” asarida Farhod nomiga muammo janrida yozilgan maxsus bir she‘r mavjud. Doston muqaddimasidagi bayonlardan anglashilishicha, Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonini yozishdan oldin Nizomiy, Xusrav Dehlaviy asarlari bilan bir qatorda mavzu tarixiga oid bo‘lgan barcha manbalarni sinchiklab ko‘zdan kechirib chiqqan. Ulug‘ shoir izlanishlar jarayonida “bu gulshan sahnida gul ko‘p, chaman ko‘p” degan fikrga keladi. Shu “chaman” va uning “gullari” o‘rtasida Navoiyni: Qalam bargi guli nasringga surmak ya’ni: Raqam Farhod va Shiringa surmak fikri band qiladi. Shu niyat paydo bo‘lgandan boshlab shoirga Farhod obrazi butun to‘laligi bilan yaqinlashib kela boshlaydi. Navoiyni asarni tezroq yozish va tugallash shavqi chulg‘ab oladi:

Magarkim bu tamanno bo‘ldi paydo, Ki shavqi ayladi ko‘nglimni shaydo.

Alisher Navoiyning Farhod obraziga bo‘lgan bu qadar mayl-rag‘bati shoirning gumanistik qarashlari bilan asoslanadi. Professor A. Hayitmetov: “Navoiy Farhod obrazi ustida ishlar ekan, o‘z idealiga real hayotda har qadamda uchrab turuvchi kishi obrazini emas, balki yetishish, hayotda uchratish qiyin bo‘lgan orzudagi, fantaziyadagi ideal kishi obrazini yaratishni maqsad qilib qo‘ygan...” – deb yozadi. Buni Farhodning tug‘ilishidanoq uning qalbida ishq dardi joylashganini, ko‘zida muhabbat ashki, damida oh dudi, jamolida “vafo to‘g‘rosi” borligini tasvirlashidanoq payqash mumkin. Buyuk Navoiyning xizmatlari shundaki, dostonni yaratishda o‘z idealini faqat Farhod siymosidagina emas, ayol zotining barcha go‘zalliklarini, jasoratini, pok sevgisini o‘zida mujassamlashtirgan Shirin obrazini

hayotiy, jitimoiy, ma'naviy timsolini yaratadi. Alisher Navoiy tasvirida Shirin Mehinbonu tarbiyasidagi malika. U har jihatdan: zohiriy, botiniy, ma'naviy va ma'rifiy jihatdan ham go'zal va beqiyos. Shuning uchun shoir Shirin siymosi – portretini shunday bir mahorat bilan chizadiki, uni o'qigan kishining ko'zi o'ngida bu timsol butun borligi bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari uning ma'naviy-ma'rifiy saviyasi ham ana shunday go'zal va yuksak darajada.

Bugungi yoshlarimiz qiyofasida ham Navoiy idealidagi Farhodga xos hislatlar mavjud desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunonchi, yoshlarimizning bunyodkorlik ishlari, asriy tog'larni zabt etishi, yer qa'ridan oltin qazib olishi, osmono'par imoratlarni qurishi, mamlakatni bog'u bo'stonga aylantirishi, ilm – fan bobida dunyo olimlarini hayratda qoldirishi Navoiy orzularining hayotiy va real ekanligidan dalolatdir. Navoiy nafaqat o'zbek adabiyotida, balki jahon adabiyotidagi eng yorqin siymolardan biridir. Bu buyuk bobokalonimiz qoldirgan ulkan merosda olam va odamga bog'liq bolgan hodisalar favqulodda teran nigoh bilan tahlil etilgan. Ularda inson mohiyati, uning ijtimoiy vazifasi, burch va mas'uliyatlari, imkoniyat va ojizliklari yuksak badiiy ohanglarda tasvirlangan. Birinchi prezidentimiz I. Karimov ta'kidlaganidek, "O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g'oyat kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan ulug' zotlardan biri — bu Alisher Navoiy bobomizdir. Biz uning mo'tabar nomi, ijodiy merosining boqiyliqi, badiiy dahosi zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida doimo faxrlanib so'z yuritamiz. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, shanu sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir". Alisher Navoiy ijodining qimmatli adabiyotshunos olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan. Shuning uchun adabiyot darslarida mavzuni bayon etish, asar mazmuni haqida gapirish, qahramonlar sarguzashti, kurashini hikoya qilish, obrazlarni ijobiy yoki salbiyga ajratishning o'zi yetarli emas. Aslida yozuvchining ichki olami, dunyoni talqin etishi, hayot voqealarini bayon etish san'ati, jamiyatga munosabati, eng muhimi, san'at vositasida kitobxonni ezgulikka, yuksaklikka yetaklashi, poetik mahorati, ijodiy metodi, falsafiy – estetik qarashlarini topa olish, uni o'rganish badiiy asarda mavjud bo'lgan yangi olam, yangi dunyo kishisining xarakterini topa olish va uni kitobxonga yetkaza olish san'atiga ega bo'lgan o'qituvchigina o'quvchiga madaniy, ma'naviy oziq bera oladi va uni ijodiy fikrlashga undaydi. Adabiyot o'qituvchisi Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab' ai Sayyor", "Saddi Iskandariy" dostonlarini tahlil qilar ekan, uni bugungi kun bilan bog'lashi zarur. Bugun Navoiy orzu qilgan qahramonlar mustaqillik davrida qurilgan koshonalarda hayot kechirmoqdalar, yuksak maqsadlar sari intilmoqdalar.

Demak, Navoiyni anglash u yaratgan asarlari mazmunini o'rganishgina emas, balki bugungi kun qahramonlarining vatanparvarligi, mehnati, bilimi, iste'dodi bilan yuzaga kelgan mo'jizalarni anglash hamdir.

Google
Scholar

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bertals Ye.E, Nizomiy va Fuzuliy, M., 1962; Erkinov.S, “Navoiy “Farhod va Shirin” va uning qiyosiy tahlili” Toshkent, 1971.
2. Qozoqboy Yo‘ldoshev, Valijon Qodirov “Farhod va Shirin” dostoni haqida.
3. Hayitov A. „Alisher Navoiy ijodini o‘rganish” Toshkent, 2006.